

ÅRBOK FOR KARMSUND

MUSEET FOR HAUGESUND OG BYGDENE

Årshefte 1966 - 76

Haugesund 1976

Worum's Trykkeri A/S

ULVEJAG PÅ HAUGALAND

Av Per Qvale.

Ulven er iferd med å dø ut i Norge. I hele Skandinavia regner man med at det er en stamme på ca. 25 dyr igjen.

Men for ikke mer enn drøye 100 år siden, — altså da våre besteforeldre eller oldeforeldre levde, — var ulven en veritabel landeplage. Selv etter at Haugesund by var grunnlagt i 1854, arrangerte man store jag for å bli kvitt udyrene.

Man kjenner flere store «ulveperioder» i Norge: Sist på 1500-tallet, de første 70-80 år av 1700-tallet og fra ca. 1810 og utover.

«Ulveår» var noe av det verste som kunne ramme bøndene. Fortvilelsen står klart å lese av innskriften på den sølvesken Røldal Kirke fikk for ca. 270 år siden:

«Vi pryde her dit Bord
med denne trois Gave
og Hjertefromme Gud
du Naade for os have
lad Plagen holde op
vi derom bede dig
bevare Folk og Fæ
fra denne Ulvekrig.

Foræret af Hjelmeland Menighed 1703».

Og mange anstrengelser ble gjort for å få bukt med ulveplagen. Man gravde ulvegraver. Disse måtte være dype, og ha bratte vegger, for ulven var kjent som en spenstig krabat. Ulvegraver er bl.a. kjent fra Etne.

Gift ble også endel brukt i vårt distrikt, med vekslende hell. I 1846 overtok Staten skuddpremiering av ulv.

Man prøvde også å «stenge ulven ute» ved hjelp av basttau som spentes over smale eid. Tauet ble hengt opp i grener eller oppsatte stolper, og det måtte være et par meter høyt, slik at ulven ikke kunne hoppe over det. *Under* det gikk den ikke. Gjorde den det, ville ryggraden dens råtne, sa folketroen. På våre kanter mente man også at den ville få sår dersom den kom borti tauet. Ulven ser ut til å ha skydd tauet, iallefall sålenge det var nytt. Det er vel tvilsomt at den visste at ryggraden

Bønder med tust, spyd og annet driver ulvene mot skytteren. Pennetegning av Jost Ammon 1583. Fra Kurt Lindners bok: Quellen und Studien zur Geschichte der Jagd IV. Berlin 1957.

ville råtne, det var nok snarere dens medfødte forsiktighet — eller «feighet» — som gjorde utslaget.

Det knyttet seg forskjellig overtro til opphengingen av tauet. I Sunnmøre het det f.eks. at tauet måtte være spunnet og opphengt på søn- eller helligdag, ellers ville det ikke ha den ønskede virkning. I Hardanger sa man derimot at ingen måtte ta i tauet en helligdag, — hverken under opphenging eller siden.

Slike tau er meget brukt på Haugesundshalvøya. Ludvig Daae forteller om ulveplagen i Ryfylke i 1777 («Norske Bygdesagn») og sier blant annet at det «i umindelige tider» hadde hengt et basttau på høye peler over Sandeidet. Slike tau var også meget i bruk senere.

Det ble også arrangert store jag for å bli kvitt den firbente plageånden. Til dette krevdes det store mannskaper. Jaget ble oftest kunngjort fra kirkebakken, og alle førige menn hadde plikt til å delta. De som uteble uten meget gode grunner, ble uglesett i lange tider etterpå, — ja, de kunne til og med risikere offentlig påtale.

Deltagerne i jaget gikk ved siden av hverandre med forholdsvis liten avstand, for å finkjemme terrenget. Skytevåpen var det langt fra alle som hadde, men høygafler, økser og denslags gjorde bra tjeneste. Viktig var det også at man laget mye bråk

for å skremme opp ulven. Mange hadde derfor med kjeler, gryter, bjeller, bøtter og spann til å slå på, og de som ingenting hadde, ropte og hujet av full strupe.

Det var et nokså typisk «mannfolkarbeid» å jage ulv, men ikke sjelden blandet også kvinner og barn seg i rekkene: De kunne ihvertfall være med og bråke.

Det første kjente ulvejaget på Haugesundshalvøya er omtalt i formannskapsprotokollen for Avaldsnes 20. april 1847: På møte 12. april ble det vedtatt at det skulle gå ulvejag fra Røksund til Sundfør 4. mai. Det ble søkt Amttinget om tilatelse til å holde jaget. Det er imidlertid usikkert om jaget virkelig ble gjennomført.

6 år går det så før vi hører om et nytt «skrubbjag». Nedstrand formannskap melder 1. mars 1853 fra til Tysvær at de vil avholde jag en uke senere. Dette ser imidlertid ut til å ha vært et relativt lite og lokalt foretak for Nedstrand.

Men det synes å ha vakt myndighetene på ytre del av Haugesundshalvøya til dåd. Lenge hadde man mottatt klager fra befolkningen om ulvens herjinger, og 26. mars samme år tar ordføreren i Fjelberg pennen fatt og skriver til fogden i Sunnhordland om saken. Fogden oversender saken til amtmannen, som svarer at det heller ikke er *hans* sak, og at kommunene selv får ta initiativet til eventuelle ulvejag.

Så tar da Skjold og Tysvær til orde for et stort interkommunalt jag. Det får god tilslutning, — Torvestad og Skaare vedtar 16. april å delta, — og likeledes slutter Avaldsnes og alle kommunene til og med Fjelberg opp om tiltaket. Det blir gitt tilskudd på 4 spesiedaler fra hver kommune til kjøp av krutt.

Et siste møte for Fjelberg, Aalund og Vikebygd blir holdt på Utbjoa 25. april, for «at foranstalte det fornødne med Hensyn til et almindeligt Jag».

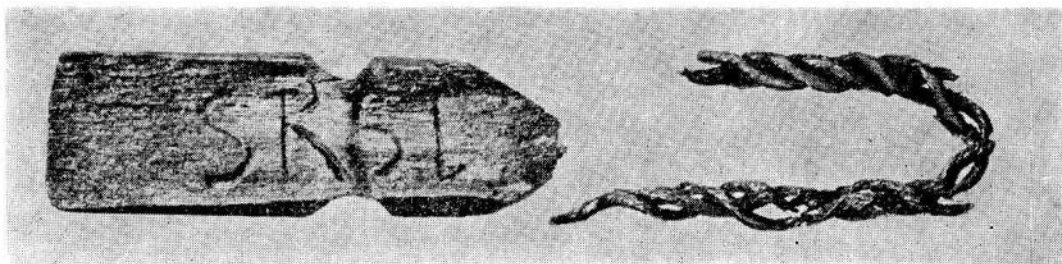
Den 27. eller 28. april braker det løs: Fra Valestrand jager man til Selabakken i Førde, hvor Førdebuen tar over. Folk fra Oa slutter seg til og stopper ved Haukås i Sveio. Sveibuen fortsetter til Skåre, hvor nye mannskaper står klar. Disse når eidet mellom Sundfør og Våg om kvelden, og holder vakt til kl. 4 om morgenen, da folk fra nordre Skjold kommer for å jage videre til Vats. Et basttau blir strukket over eidet mellom Isvik og Haraldseidvågen, slik at ulven iallefall skulle holde seg borte fra de «ytre bygdene».

Men jaget stopper ikke her. Folk fra Vats fortsetter til Ølenstraktene. Disse fortsetter også den delen av jaget som kommer nordfra Bjoa og Vikebygd. Siden overtar mannskaper fra Ølen, Sandeid, Vikedal og Imsland.

Denne siste delen av jaget er imidlertid ikke samorganisert med de andre kommunene. Seg imellom har likevel disse bygdene lagt omhyggelige planer: bl.a. er det valgt en tilsynsman for jaget, og bevilgninger til krutt er gitt. Vikedalbuen skal starte ved Sondenåneset klokken 4 om morgenen og møte Sandeidfolket på Opsalneset. Hogganvik og Imsland går sammen, og det er meningen at ulven skal jages like til Sauda.

Men dette jaget synes ikke å ha gitt tilfredsstillende resultat: Nedstrand og Skjold melder kort tid etter at ulven fremdeles gjør stor skade der.

Det er muligens Tysvær som denne gangen tar initiativet til et nytt «skrubbjag».

Navnefjøl og stump av bastetau som ble brukt til ulvestengsel. Hver gårdbruker hadde plikt på seg til å holde ulvestengsel på visse strekninger som ble merket med fjøler med initialer. Bildet tatt fra Svale Solheim: Norsk Sætertradisjon.

Til dette jaget bevilges også penger til krutt. Avaldsnes går til innkjøp av hele 10 merker krutt (2,5 kg.)

Jaget skal starte klokken 8 om morgenen 31. mai fra Fosen og Gismarvik. Mannskapene tilbringer så natten på Sundføreidet, hvor mannskaper fra Skjold overtar klokken 4 om morgenen. Det er uvisst hvor langt dette jaget går, men trolig slutter det i Etne.

Denne gangen blir det *ikke* satt opp tau. Og kanskje er det nettopp det som hevner seg? Iallefall er ulveplagen så uutholdelig at Torvestad og Skaare formannskap vedtar på møte 19. august å sende Peder Frantsen Ørpetvedt som representant til det utlyste fellesmøtet på Sundfør 3 dager etter. Her møter også sendemenn fra Fjelberg, Valestrand, Sveio, Tysvær og Skjold, og de fastsetter nytt «skrubbjag» 19. eller 20. september. Offentlige midler blir igjen brukt til kruttkjøp. Avaldsnes vedtar 16. september å kjøpe 15 merker krutt, og penger til tau som skal spennes over både Sundføreidet og Sandeidet.

Jaget tar også nå til i de «ytre» bygdene, og man når også denne gangen eidet ved Sundfør om kvelden og venter der til kl. 4 neste morgen, da Skjoldfolket kommer. Nedstrandbuen jager på samme tid til Lindangereidet og bier der til neste dag. Nedstrand var ellers ikke med på fellesmøtet på Sundfør, men fikk tilsendt brev fra møtet, hvor de ble oppfordret til å delta i jaget og i finansieringen av «Sandeidtauet». På møte 12. september vedtok formannskapet å delta i jaget, men nektet bestemt å bevilge penger til tauet.

Men de andre ulvejegerne gir seg ikke med det: Etter at tauet er satt opp, oppfordrer de på ny Nedstrand til å betale sin del. Formannskapet avslår atter, i møte den 17. oktober, med begrunnelse at tauet er hengt opp på en slik måte at det ikke svarer til hensikten. Men dersom man kunne få i stand regelmessige jag, og tauet ble satt opp på riktig måte, skulle nok Nedstrand dekke sin del av utgiftene.

Den 5. juli samme år hadde lensmann Øverland på Nedstrand søkt Amttinget om lov til å utligne penger til tau over Sandeidet. Kostnadene var beregnet til 40 spesiedaler for det 9 km lange tauet, samt 40 til opphengning, vedlikehold og tilsyn, d.v.s. at «en Udligning af 4 á 6 Skilling pr. Jordbruger i Sandeids (. . . .) Sogne,

vilde balancere hiin Udgift». Ulven gjorde nemlig stor skade på Haugesundshalv-øya: Bare i Nedstrand ble det på ett år gjort skader på buskapeen for 150 spesiedaler. Amttinget avslo søknaden, bl.a. med tanke på de stakkars bygdene som lå på «gal» side av «ulvestengslet».

Selv om det ikke ble arrangert jag året etter, ser det ikke ut til at ulveplagen har gitt seg. Det kommer forslag fra Fjelberg om å sette opp skuddpremie på hver voksen ulv på 50 spesiedaler (!), og det halve for hver unge. De fleste kommunene støtter forslaget. Avaldsnes vedtar f.eks. 23. september 1854 å være med, (premiebeløpet skal utlignes på matrikkelen for fastlandssiden. . . .). Nedstrands ja kommer etter møte 23. august, mens Tysvær bestemte seg 18. oktober.

Men problemet er ikke løst ved dette! Det blir innkalt til «ulvemøte» på Asbjørnhaug i Skjold 11. april 1855. Her vedtas et nytt «skrubbjag» 22. mai. Også denne gang bevilges det krutt-penger, om enn noe mindre enn før (Avaldsnes: 5 merker). Nok en gang skal Avaldsnes og Skåre avløses av Skjoldmannskapene ved Sundføreidet klokken 4 om morgenen, mens andre tar over for nedstrendingene på Lindangereidet til samme tid. Skjoldabuen jager så til Vats, og nye mannskaper fortsetter til Sandeid/Ølen. Folk fra Bjoa, Vikebygd og Ølen jager videre utover Vik- og Bjoafjellet for å kaste ulven på sjøen ved Svollandsneset på Bjoa. Ingen ulv fant de denne gangen, men da mennene fra Vikebygd og Ølen møttes ved Eikåsen, skremte de opp en hare som alle tok for ulv i første omgang. Om haren kom fra det med livet i behold, vites ikke. Men neste natt skal ulven ha vært på ferde i Vikedalen.

Tauet over Sandeidet ble tatt ned i forbindelse med dette jaget, men ble satt opp like etter. Det ble bare stående ca. 3 uker før det forsvant for godt.

Året etter fortsetter jagingen i de «ytre» bygdene. Tysvær formannskap vedtar 27. februar å kjøpe for 1 spesiedaler i gift, slik de andre kommunene har gjort. 17. mars går jaget, sannsynligvis bare til Sundfør. Dette er det siste ulvejaget man kjenner til på våre kanter.

Utenom de nevnte, store jagene, skal det også ha gått flere små lokale jag, bl.a. to i Etne. Ølen og Sandeid skal også ha drevet lokal ulvejakt. Tidspunktet for disse jagene er ukjent, men de har sannsynligvis funnet sted i 1853.

Trass i 7 store ulvejag, og flere små, var man ikke kvitt ulven i Haugesundsdistriktet. I 1860-årene var man fremdeles plaget av den. Men nå forsvant den relativt raskt.

Det er uklart hva som kan ha forårsaket dette. En av de mest akseptable teoriene går ut på at det brøt ut pest i ulveflokk(e). En annen mulighet kan være at den fortrakk fordi sauene i Ryfylke var sterkt plaget av skabb på denne tiden. I 1859 måtte man således i Sand slakte hver eneste sau i bygden, mens Sauda gikk til samme drastiske skritt året etter.

Litteratur:

«Avaldsnes Herad 1837—1937».

Anton Chr. Bang: «Norske Hexeformularer og Magiske Opskrifter» 1902.

Olav Bø: «Driv eller klappjakt på ulv». I «Norsk Skogbruksmuseums Årbok 1965/66».

Ludvig Daae: «Norske Bygdesagn» 1870.

«Etne Bygdebok».

«Rovdyrplaga i gamle dagar» i «Hardanger» 1951.

Ronald Gambro: «Vernebønner mot ulv og bjørn» i «Maal og minne» 1965.

«Haugesund kommunale administrasjon i 75 år».

E. V. Holmboe: «Haugesunds Dagblad 8/2 1951: Sitat fra H.s artikkel i Stvgr. Aftenblad».

Nils Lid: «Folketru» i «Nordisk kultur». IX.

Knut Liestøl: «Trollkvinne og ulv» i «Saga og folkeminne» 1941.

T. Lunde: «Skrubbjag på Haugesundshalvøya» i «Sunnhordland» 1955.

T. Lunde: «Stølar og stølsbruk i Ølen og Bjoa» i «Sunnhordland» 1956.

«Odda, Ullensvang, Kinsarvik» bd. 2.

Halldor Opedal: «Makter og menneske» bd. 5.

Fridtjof M. Pedersen: «Om påskestølen og svinestien» i «Haugesunds Avis» 25.3.72.

Per Qvale: «Alarmen går: Ulv sett på Haugalandet» i «Haugesunds Dagblad» 27.1.70.

Per Qvale: «På jakt etter ulv» i «Haugesunds Dagblad» 28.1.70.

Oluf Rygh: «Norske Gaardnavne».

«Røldal Bygdebok».

Aamund Salveson: «Folkeminne» 1929.

Joh. Th. Storaker: «Naturriggerne i den norske folketro» 1928.

Joh. Th. Storaker: «Elementerne i den norske folketro».

C. W. Südow: «Övernaturliga väsen» i «Nordisk kultur» XIX.